

УДК 37.011

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ АБІТУРІЄНТІВ У СИСТЕМІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Будянська Вікторія Анатоліївна

к.пед.н., доцент

Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця

м. Харків, Україна

Розв'язання складних економічних і соціально-політичних проблем, пов'язаних із євроінтеграційними процесами, значною мірою залежить від рівня культури людей, зокрема мовленнєвої культури. Тому питання, що пов'язані з формуванням мовленнєвої культури, є актуальними. Ефективність формування мовленнєвої культури старшокласників у профорієнтаційних центрах закладів вищої освіти значно підвищиться за таких умов: створення в центрах культурного мовленнєвого середовища; організація системної роботи з оволодіння учнями старших класів упорядкованою сукупністю нормативних мовленнєвих засобів; забезпечення постійного вправлення старшокласників у красномовстві.

Ключові слова: *мовленнєва культура, система позашкільної освіти, педагогічні умови, культурне мовленнєве середовище, нормативні мовленнєві засоби, красномовство.*

Метою статті є визначення педагогічних умов ефективного формування мовленнєвої культури абітурієнтів у системі позашкільної освіти.

Ураховуючи високу значущість мовленнєвої культури в житті сучасної людини, зазначимо, що її формування в старшокласників є важливим завданням не тільки для школи, а й для системи позашкільної освіти. Як

відзначають фахівці, позашкільна освіта становить «складову системи безперервної освіти, цілеспрямований процес і результат навчання, виховання, розвитку й соціалізації особистості у вільний час у позашкільних навчальних закладах та інших соціальних інституціях» [5].

У Законі України «Про позашкільну освіту» також наголошується, що її реалізація передбачає вирішення багатьох різних завдань, зокрема таких: виховання молоді як гідних громадян України; виховання в школярів поваги до Конституції України, прав і свобод людини та громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії; вільний розвиток учня як особистості, формування його соціально-громадського досвіду; виховання у школярів патріотизму, любові до України, поваги до народних звичаїв, традицій, національних цінностей українського народу, а також інших націй і народів; створення умов для творчого, інтелектуального, духовного й фізичного розвитку кожної особистості; задоволення освітньо-культурних потреб учнів, які не забезпечуються іншими закладами освіти [5].

В освітніх документах, що регламентують функціонування системи позашкільної освіти, визначено також принципи реалізації освітнього процесу в межах цієї системи. Головними з них є такі: принцип *гуманізації* (виявляється в гуманному ставленні до кожного учня, у визнанні пріоритету завдань його творчої самореалізації як особистості, у формуванні людяності, доброзичливості, милосердя); принцип *єдності загальнолюдських і національних цінностей* (забезпечує відображення в змісті освітнього процесу органічного зв'язку української національної культури з іншими культурами народів світу, усвідомлення школярами пріоритетності загальнолюдських цінностей над груповими, клановими та класовими; визначає позашкільну освіту та виховання як важливий засіб національного розвитку й гармонізації національних і міжнаціональних відносин в Україні); принцип *демократизації* (передбачає автономію позашкільних закладів освіти різних типів та форм власності, інших центрів позашкільної освіти та виховання у вирішенні основних питань змісту їх діяльності, розвитку різноманітних форм

співробітництва та партнерства всіх учасників педагогічної діяльності); принцип *науковості й системності* (полягає в забезпеченні оптимальних умов для розширення й поглиблення засобами освіти важливих для кожного суб'єкта навчання наявних закономірностей, обґрунтованих понять і способів практичних дій у їхній майбутній трудовій діяльності, а також у реалізації інтегруючої функції процесів навчання й виховання в умовах досягнення основної мети позашкільної освіти); принцип *безперервності, наступності й інтегративності* (забезпечує єдність усіх ланок освіти України, об'єднання зусиль педагогів позашкільних та інших закладів освіти, різних дитячих та юнацьких організацій; цілісність і наступність позашкільної освіти й виховання, спрямованої на поглиблення та конкретизацію освітнього процесу; набуття освіти впродовж усього трудового життя); принцип *багатоукладності й варіативності* (створює можливість широкого вибору змісту, форм і засобів освіти та виховання у вільний від навчання час, альтернативність у задоволенні духовних запитів особистості, її пізнавальних та інтелектуальних можливостей та інтересів, диференціації та індивідуалізації освітнього процесу); принцип *добровільності й доступності* (передбачає право вибору та доступності в забезпеченні потреб особистості у творчій самореалізації, духовному самовдосконаленні, здобутті додаткових знань, умінь та навичок, підготовки до активної професійної та громадської діяльності); принцип *самостійності й активності* особистості (полягає в створенні сприятливої психологічної атмосфери, що забезпечує виявлення, розвиток і реалізацію учнями пізнавальної самостійності, творчої активності, прояв обдарованості й таланту в освітній діяльності); принцип *гармонізації родинної й суспільної освіти та виховання* (передбачає створення сприятливих умов для забезпечення добровільного партнерства та корисної співпраці суб'єктів навчання, їх родин, держави як рівноправних суб'єктів освітнього процесу в позашкільних закладах); принцип *практичної спрямованості позашкільної освіти та виховання* (спрямований на набуття учнями певних допрофесійних умінь і навичок, їх розширення та розвиток, а також упровадження в життя за умов

інтеграції з наукою й виробництвом, розвиток в учнів орієнтації на трудову діяльність у ринкових умовах) [6].

Як підкреслює О. Биковська, важливими особливостями й водночас перевагами позашкільної освіти є те, що вона характеризується добровільною участю особистості в навчально-виховному процесі, відсутністю жорстких регламентацій у педагогічній взаємодії, вільним вибором занять та виховних заходів, диференціацією за інтересами до конкретної галузі науки, культури, техніки чи технологій, проведенням профорієнтаційної роботи, постановкою перед кожним суб'єктом реально досяжних завдань, різноманітністю видів діяльності та сфер спілкування, що сприяє набуттю досвіду соціальних відносин, нестандартним підходом до оцінювання результатів діяльності учнів [1, с. 14–15].

У науковій літературі визначено також такі основні функції додаткової освіти: 1) *навчальна (освітня)* (забезпечує засвоєння учнями нових знань та вмінь за додатковими навчальними програмами); 2) *виховна* (передбачає збагачення й розширення культурного середовища школярів, здійснення їхнього гуманного виховання, формування в них моральних та важливих особистісних якостей); 3) *креативна* (пов'язана з розвитком індивідуальних творчих інтересів особистості); 4) *компенсаційна* (вимагає опанування учнями нових напрямів діяльності, які доповнюють зміст шкільної освіти та активізують розвиток відповідної пізнавальної й соціальної мотивації); 5) *рекреаційна* (забезпечує організацію змістовного дозвілля як царини відновлення психофізичних сил особистості); 6) *профорієнтаційна* (сприяє професійному самовизначенню молодих людей, активізує формування в них стійкого інтересу до різних видів діяльності) [7; 8; 10].

Серед різних освітніх закладів, що забезпечують позашкільну освіту для старшокласників, особливе місце посідають заклади вищої освіти, які традиційно є передовими науковими й освітніми центрами, осередками високої моральності й духовної культури. Визначаючи можливості закладів вищої освіти щодо навчання й виховання старшокласників, А. Головченко й О. Літвін

зазначають, що майбутні абітурієнти на етапі навчання в старшій школі мають не тільки успішно завершити процес здобуття загальної середньої освіти, а й адаптуватись до навчання в умовах вищої школи, бути готовими успішно опанувати спеціальні навчальні дисципліни та встигати змінюватися відповідно до постійно зростаючих вимог сьогодення. У такій ситуації вищі навчальні заклади мають забезпечувати цілеспрямовану інтеграцію педагогічних технологій середньої та вищої школи, організацію адаптивної освіти, розвиток відповідної соціальної й пізнавальної мотивації школярів, створювати оптимальні умови для здійснення безперервної освіти протягом усього життя людини, удосконалення її соціально значущих якостей. Це робить доцільною організацію у вишах ефективної довузівської освіти для старшокласників [3, с. 25].

Як відзначається в науковій літературі, довузівська освіта становить «процес і результат розвитку здібностей старшокласників, формування в них соціально необхідних особистісних якостей, оволодіння знаннями, вміннями, навичками, набуття досвіду діяльності, достатніх для освоєння освітніх програм вищої освіти, професійної орієнтації та самовизначення учнів» [4]. Науковці також підкреслюють, що довузівська освіта є більш широкою педагогічною категорією, ніж довузівське навчання, адже освіта включає не тільки оволодіння старшокласниками системою знань, умінь та навичок, а й формування на цій основі світогляду, соціально значущих особистісних якостей та властивостей, розвиток творчих сил і здібностей учнівської молоді [14, с. 9].

Як цілком справедливо підкреслює Д. Медведева, у сучасних умовах правильно організована довузівська освіта дає змогу реалізовувати не тільки традиційну для неї функцію підвищення освітнього рівня старшокласників, а й низку важливих соціально-конструюючих функцій, а саме таких:

1. Забезпечення доступності подальшої професійної освіти для абітурієнтів, підвищення соціальної мобільності. Дійсно, довузівська підготовка за посильну для більшості сімей платню дає змогу представникам різних категорій абітурієнтів (у тому числі соціально-вразливих категорій:

учням сільських шкіл, обдарованим школярам з малозабезпечених сімей та іншим) підвищити свій рівень знань, ліквідувати прогалини в освіті, а як наслідок – успішно скласти ЗНО та вступити до бажаного закладу вищої освіти.

2. Соціально-безконфліктне подолання бар'єру «школа–виш». За результатами досліджень, більшість випускників відчують дистресовий стан перед складанням ЗНО. Крім того, значна кількість майбутніх абітурієнтів психологічно не готова до подолання адаптаційного бар'єру «школа–виш».

3. Соціалізація молоді. Довузівська освіта розширює коло спілкування учнів, сприяючи накопиченню ними важливого досвіду комунікативної взаємодії з іншими людьми й мотивуючи їх до подальшого навчання [9, с. 15–16].

Як уважає Н. Шульгіна, характерними рисами правильно організованої з педагогічної точки зору довузівської підготовки майбутніх абітурієнтів є такі: індивідуалізація; диференціація; динамізм; варіативність; інтегративність; універсалізація; адаптивність; доступність; узгодженість освітніх програм і педагогічних технологій; зв'язок теорії з практикою; єдність загальної, додаткової та професійної освіти; узгодженість основних підходів до організації довузівської підготовки із загальними дидактичними принципами з метою структуризації й доповнення наукового знання в цьому напрямі.

Авторка також підкреслює, що про високу якість вищевказаної освіти можна говорити тільки в разі, якщо вона забезпечує формування в учнів старшої школи не тільки спеціальних знань, а й соціально важливих особистісних якостей та властивостей [16].

Аналогічні ідеї висловлює Т. Пронюшкіна, яка теж наголошує, що починати готувати молодь до професійної діяльності слід ще на етапі здійснення довузівської підготовки. Адже правильно обрана стратегія цієї підготовки, чітке визначення й реалізація її основних цілей і завдань сприяє формуванню в них потреби й вміння сумлінно навчатися у вищій школі, розвитку професійно значущих умінь, схильностей, здібностей. Авторка

зазначає, що така підготовка є не тільки важливим ступенем на шляху здобуття вищої освіти, а й важливим етапом у професійному та особистісному становленні молоді юнацького віку.

Т. Пронюшкіна також підкреслює, що педагогічно доцільна організація довузівської підготовки майбутніх абітурієнтів забезпечує наступність між загальною середньою та вищою освітою, сприяє її фундаментальності й цілісності, активізує успішне вирішення завдань професійно орієнтованої підготовки майбутнього фахівця відповідно до профілю вишу й обраної спеціальності [12, с. 107].

Як відзначають науковці О. Биковська, І. Бичкова, Ю. Гришина, Г. Пустовіт, О. Резунова, В. Федяєва, перехід на багаторівневу систему освіти, декларування й реалізація принципу безперервності як провідної ідеї організації процесу освіти в умовах інформаційного суспільства вимагає збереження й розвитку наступності на всіх етапах навчання. Це актуалізує проблему забезпечення якості довузівської освіти як проміжного етапу між загальною середньою й вищою освітою. Тому в сучасних умовах декларується перехід позашкільної освіти на якісно новий рівень якості, що зумовлює потребу в переосмисленні ролі й місця цієї освіти в загальній освітній системі країни, розширенні її соціальних функцій, у тому числі виховання особистості, її професійного самовизначення та творчої самореалізації [1; 4; 12; 13; 15].

На думку Н. Шульгіної, якість професійної підготовки в закладі вищої освіти значною мірою залежить від якості освіти абітурієнтів (тобто якості довузівської освіти), що визначається багатьма факторами: якістю управління системою довузівської підготовки загалом, якістю (кваліфікованістю) педагогічного складу, якістю технологій навчання й виховання, якістю освітніх програм, якістю освітньо-особистісного потенціалу абітурієнтів, рівнем сформованості в них ключових та спеціальних компетенцій [16].

Також встановлено, що однією з основних форм здійснення довузівської освіти є відповідні підготовчі (профорієнтаційні) центри, що функціонують у багатьох вітчизняних закладах вищої освіти. Як уважають фахівці, важливе

місце вищевказаного центру в навчанні й вихованні учнів зумовлюється можливістю «не тільки більш повного використання його потужного наукового, освітнього та виховного потенціалу, а й забезпечення профорієнтації й поступової адаптації учнівської молоді до навчально-виховного процесу у вищій школі» [14, с. 8], активізації подальшого розвитку індивідуальних задатків, професійно-освітніх інтересів та особистісних якостей кожного учня.

За Е. Фатєєвою, специфіку функціонування профорієнтаційного центру закладу вищої освіти визначають дві групи умов: *зовнішні*: соціальне замовлення на підготовку висококваліфікованих фахівців з урахуванням динамічних змін, потреб у спеціалістах на регіональному ринку праці; індивідуальних освітньо-професійних потреб старшокласників; *внутрішні*: організаційно-педагогічні (зміст ліцензії та статуту, організація освітнього процесу, рівень кваліфікації викладацького складу, правила прийому старшокласників до центру довузівської підготовки, перелік спеціальностей, за якими здійснюється підготовка майбутніх абітурієнтів до вступу в заклади вищої освіти, науково-методичне забезпечення освітнього процесу); культурологічні (корпоративна культура); матеріальні (матеріально-технічна база закладу вищої освіти); часові темпоритмічні (регламент роботи, обсяг тижневого навантаження слухачів і викладачів, термін навчання) [14, с. 10].

На основі узагальнення викладених вище ідей різних науковців зроблено висновок про те, що завдання формування мовленнєвої культури учнів старшої школи повністю узгоджене з провідними завданнями, які постають перед системою довузівської освіти загалом та довузівськими центрами українських закладів вищої освіти зокрема.

Мовленнєва культура відіграє в житті кожної людини значущу роль, оскільки оволодіння уміннями й навичками спілкування, мистецтвом слова, культурою усного й письмового мовлення сьогодні необхідно для кожної людини незалежно від того, яким видом діяльності вона займається на даний момент чи буде займатися пізніше.

Аналіз праць багатьох авторів (Є. Адамов, А. Багмут, В. Бадер, І. Блинов, І. Борисюк, Л. Введенська, Г. Лабковська, О. Михайличенко, Г. Олійник, Л. Павлова, Л. Скворцов, І. Стіліану, С. Христові та інших) дозволив зробити висновок про те, що мовленнєва культура – це інтегративна особистісна якість, що відбиває спроможність людини здійснювати ефективну мовленнєву діяльність на основі врахування поставленої мети й наявної мовленнєвої ситуації, а також норм літературної мови. Доцільно формувати цю інтегративну особистісну якість на будь-яких заняттях, особливо на заняттях з української мови та літератури.

Аналіз роботи різних українських закладів вищої освіти свідчить про те, що в багатьох із них функціонують профорієнтаційні центри або окремі підготовчі курси чи відділення, де майбутні абітурієнти можуть поглиблено вивчати українську мову та літературу. Однак під час проведення дослідження було з'ясовано, що робота викладачів названих центрів чи окремих підготовчих курсів закладів вищої освіти в окресленому напрямі не відрізняється системністю та не охоплює всіх слухачів зазначеного центру.

Також слід зазначити, що цікавий досвід у галузі формування мовленнєвої культури старшокласників накопичено в межах роботи різних структурних підрозділів малих академій наук, у роботі яких задіяні провідні викладачі відповідних закладів вищої освіти. Водночас слід зауважити, що такі гуртки чи секції зазвичай не відрізняються особливою масовістю слухачів. Їх відвідують зазвичай ті учні, які планують пов'язати своє майбутнє з різними видами філологічної діяльності.

На підставі вивчення досвіду роботи профорієнтаційних центрів закладів вищої освіти з формування мовленнєвої культури старшокласників можна зробити висновок про те, що педагоги, які працюють у цих центрах, проводять певну роботу з окресленого питання. Однак загалом педагогічний потенціал діяльності профорієнтаційних центрів закладів вищої освіти у визначеному напрямі достатньою мірою не використовується. Це зумовлює актуальну

необхідність у визначенні педагогічних умов, які забезпечать ефективне формування мовленнєвої культури старшокласників у вищевказаних центрах.

З урахуванням різних точок зору в дослідженні визначено, що під педагогічними умовами розуміють деякі обставини, суб'єктивні й об'єктивні вимоги, передумови, реалізація яких сприяє досягненню поставленої мети – ефективному формуванню мовленнєвої культури старшокласників у профорієнтаційних центрах закладів вищої освіти.

На підставі врахування рекомендацій фахівців було визначено й теоретично обґрунтовано відповідні умови: створення в центрах культурного мовленнєвого середовища; організація системної роботи з оволодіння учнями старших класів упорядкованою сукупністю нормативних мовленнєвих засобів; забезпечення постійного вправління старшокласників у красномовстві.

Отже, ураховуючи високу значущість мовленнєвої культури в житті сучасної людини, зазначимо, що її формування в старшокласників є важливим завданням не тільки для школи, а й для системи позашкільної освіти, яка покликана виховувати молодь як гідних громадян України, формувати в молоді багато якостей, створювати умови для ефективного розвитку кожної особистості. Нами було визначено педагогічні умови, що сприятимуть формуванню мовленнєвої культури майбутніх абітурієнтів: створення в центрах культурного мовленнєвого середовища; організація системної роботи з оволодіння учнями старших класів упорядкованою сукупністю нормативних мовленнєвих засобів; забезпечення постійного вправління старшокласників у красномовстві.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Подальшого вивчення потребує проблема вдосконалення готовності викладачів профорієнтаційних центрів закладів вищої освіти до формування мовленнєвої культури учнів старшої школи, а також організації процесу самовиховання учнів у напрямі підвищення культури мовлення.

Список літератури

1. Биковська О. В. Теоретико-методичні основи позашкільної освіти України : монографія / О. В. Биковська. – Київ : ІВЦ АЛКОН, 2006. – 356 с.
2. Бичкова І. І. Організаційно-педагогічні засади навчання слухачів факультету довузівської підготовки (на матеріалі дисциплін природничного циклу) : автореф. ... дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / І. І. Бичкова. – Київ, 1999. – 20 с.
3. Головченко А. С. Довузівська освіта : проблеми інтеграції педагогічних технологій та адаптації молоді / А. С. Головченко, О. В. Литвин // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наук. праць. – Київ : Політехніка, 2005. – С. 25–30.
4. Гришина Ю. В. Качество довузовского образования: сущностно-содержательная характеристика понятия [Электронный ресурс] / Ю. В. Гришина. – Режим доступа : http://www.e-notabene.ru/pp/article_19049.
5. Закон України «Про позашкільну освіту» // Збірник документів з організації позашкільної освіти. – Київ, 2002. – С. 21–42.
6. Концепція позашкільної освіти й виховання (від 25 грудня 1996 р.) // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. – 1996. – № 7. – С. 22–32.
7. Курільченко В. В. Формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / В. В. Курільченко. – Харків, 2016. – 215с.
8. Медведева Д. О. Трансформация социальных функций довузовской подготовки в современном российском обществе : социологический аспект : автореф. ... канд. социолог. наук : 22.00.04 / Д. О. Медведева. – Екатеринбург, 2013. – 22 с.

9. Медведєва О. Р. Формування творчих умінь студентів у позааудиторній виховній роботі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / О. Р. Медведєва. – Харків, 2006. – 266 с.
10. Перехейда О. М. Додаткова освіта – фактор розвитку інтелектуального та творчого потенціалу особистості гімназиста / О. М. Перехейда // Виховна робота в школі. – 2013. – № 5. – С. 2–30.
11. Пронюшкіна Т. Г. Соціальна роль довузовського образования / Т. Г. Пронюшкіна // Фундаментальные исследования. – 2005. № 3. С. 107–108.
12. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання в контексті основних напрямів реформування освіти в Україні / Г. П. Пустовіт // Вимірювальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах. – 2011. – № 1. – С. 293 – 296.
13. Резунова О. С. Довузівська підготовка – невід’ємна складова аграрної політики в Україні / О. С. Резунова // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України : зб. наук. праць. – К. : НУБПУ, 2010. – Вип. 155. Ч. 2. – С. 260–266.
14. Фатєєва Е. М. Організаційно-педагогічні засади управління центром довузівської підготовки вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01/ Е. М. Фатєєва. – К., 2005. – 21 с.
15. Федяєва В. Л. Довузівська підготовка абітурієнтів у системі неперервної педагогічної освіти : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. Л. Федяєва, Київ, 1996. – 25 с.
16. Шульгіна Н. А. Качество довузовской подготовки : специфика современного этапа [Электронный ресурс] / Н. А. Шульгіна // Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета. – 2010. – № 4 (16). – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/kachestvo-dovuzovskoy-podgotovki-spetsifika-sovremennogo-etapa>.

